

собі, то хоч коригися. Він брав активну участь у Визвольній війні під проводом Б. Хмельницького. За власного гетьманування припинив війну із Правобережжям. Він таємні переговори з П. Дорошенком щодо протекторату Туреччини. Козацька верхівка у доносах цареві натякала на таке листування і наміри гетьмана перейти під зверхність Туреччини. Побачивши, що непокірний гетьман втрачає підтримку, цар віддав наказ заарештувати Д. Многогрішного, піддати його тортурам і вислати до Сибіру. Помер в Іркутську.

ІВАН САМОЙЛОВИЧ (Рік народження невідомий – 1690). Гетьман Лівобережної України у 1672 – 1687 рр. Син священика. Самойлович доступу до вступу в Військо Запорозьке досяг значних успіхів, навчаючись у Київській академії. Протягом майже всього свого гетьманування він намагався підтримувати добре стосунки зі старшиною. Він щедро роздавав їй землі, а також створив корпус так званих значкових військових товарищів – молодших офіцерів, переважно синів старшин, що стали частиною гетьманського оточення й діставали спеціальні доручення, готуючись зайняти посади, звільнені батьками. Створенням цього корпусу Самойлович сприяв формуванню старшинських династій на Лівобережжі. У зовнішній політиці Самойлович, як і всі гетьмани, намагався поширити свою владу на всю Україну. Коли П. Дорошенко склав гетьманську булаву став величати себе «гетьманом обох берегів Дніпра». Обороняв Чигирин під час Чигиринських походів 1677 та 1678 рр., але турки витіснили його і росіян з Правобережжя. Залишаючи ці землі, І. Самойлович організував масовий вихід правобережного населення на Лівобережжя. Внаслідок цього первинна батьківщина козацтва практично знелодніла. У 1687 р. І. Самойловича було заарештовано і заслано до Сибіру. Помер 1690 р. у Тобольську.

Н. В. Вважаємо доцільним згадати прізвища й інших козацьких ватажків, які відіграли значущу роль у долі козацтва та Середньої Наддніпрянщини. На жаль, до нас дійшли лише окремі фрагменти їх біографій. Можливо, це призведе до пошуку і відповідних результатів. До них слід віднести:

Юрія Паца (1486 – 1492), Богдана Глинського (1488 – 1495), Дмитра Путятича (1492 – 1505), Сенька Полозовича (1510 – 1524), Бирулю Мадського (1568), Карпа Масла (1568), Андрушу (1568), Лисуна (1568), Яцька Білоуса (1568), Андрія Ляха (1568), Фоку Покотила (1574), Демяна Барабаша (1575), Лук'яна Чорнинського (1586), Богдана Макошинського (1586, 1594), Кирика Ружинського (1585), Каспара Підвісоцького (1596), Криштофа Нечковського (1596), Флоріана Гедройта (1598), Митлу (1598), Семена Скалезуба (1599), Івана Куцковича (1602 – 1603), Івана Косого (1603), Григорія Ізаповича (1606), Олевченка (1606), Бурдилы (1616), Дмитра Барабаша (1617), Михайла Скибу (1618), Петра Одінця (1628), Пирського (1625), Семена Перев'язку (1632), Арлама (1632), Андрія Діденка (1632), Гирю Канівця (1633).

В. М. Окаринський

«ЩИРИЙ ЖРЕЦЬ СПИРТУОЗНОСТЕЙ» ТАРАС ШЕВЧЕНКО НА ТЛІ «ТОВАРИСТВА МОЧЕМОРДІЯ»

Із зростанням зацікавлення історико-антропологічними підходами в українській історіографії відроджується інтерес до неординарних виявів буття індивіда, маргінальних соціальних груп, локальних феноменів, «неформального» у соціумі. Деякі оригінальні вияви цього цікавили дослідників і раніше. Вони частково

висвітлювалися в гуманітаристиці, з огляду на причетність до них ключових постатей національної культури. Таким феноменом було альтернативне щодо суспільства «Товариство мочемордія», що діяло на Лівобережжі у 1840-х рр. Увагу істориків культури, літературознавців, істориків привабило те, що до цього утворення був причетний Тарас Шевченко.

Відомості про це товариство переважно висвітлювали за біографом Т. Шевченка О. Кониським [1], який, у свою чергу, переповідав їх із спогадів О. Афанасьєва-Чужбинського [2]. На цих же джерелах характеризував «Товариство мочемордія» М. Драгоманов [3], який першим побачив у ньому позитивне значення для формування особистості Т. Шевченка, його демократичних ідеалів. Саме ж товариство як предмет дослідження висвітлювалося у маловідомих розвідках шевченкознавця М. Новицького [4], літературознавця В. Щурата [5] та архівіста А. Козаченка [6]. Переважно увагу дослідників приваблював інцидент із тостом «за Французьку республіку» і слідча справа проти причетних до цього «мочеморд» братів В. і М. Закревських та Я. де Бальмена. У останні роки намагався по-новому висвітлити діяльність товариства автор цієї статті [7].

Гадаємо, проблема стосунків Т. Шевченка із «Товариством мочемордія» через свою невловимість (увага зосереджується або на ньому, або на «товаристві») ще не вповні досліджена. Не до кінця зрозумілими залишаються питання приналежності Т. Шевченка до «мочеморд», періоду активної участі Т. Шевченка у житті цього об'єднання, причини припинення його спілкування із цим гуртом, його ставлення до товариства та його окремих членів, впливу «мочеморд» на постаті Кобзаря тощо. З'ясування цієї наукової проблеми дозволить по-іншому подивитися й на Т. Шевченка, освіжити і переосмислити його образ. Адже у його характеристиці в Україні є дві крайності: перша – зашарубло-народницька – як колишнього кріпака, народника, пророка, мученика; інша – як світського лева, франта, денді. Обидві оцінки мало ґрунтуються на живих свідченнях сучасників, аналізі його оточення. Переважно вони повторюють міф, сконструйований ним самим (поет-кобзар) і піднесений до рівня культу, або, з іншого боку, протистоять таким уявленням. Науковий погляд на його постаті крізь призму стосунків із «Товариством мочемордія» дозволить більш адекватно реконструювати риси особистості Т. Шевченка, можливо пояснити окремі факти його інтелектуальної, творчої, ментальної біографії.

Причетність Т. Шевченка до «Товариства мочемордія» порятувало цей суспільний феномен від повного забуття: збираючи по крихтах факти життя найвідомішого національного поета і символа, дослідники накопичили й факти, пов'язані із «мочемордами» [8]. Усі вцілілі джерела про взаємостосунки Т. Шевченка із цим об'єднанням опубліковані, щоправда спеціально не систематизовані. Зокрема, вони містяться у повному зібранні творів Т. Шевченка, його листуванні або малюнках [9 – 11]. Також окремі листи, не адресовані безпосередньо йому, містять згадки про «мочемордіє» Тараса, наприклад стурбовані оцінки П. Куліша [8, 143]. Цей комплекс джерел варто зіставити з іншими, напряму не пов'язаними з поетом, джерелами про «мочеморд». Відбиток специфічної діяльності цього товариства містять деякі літературні тексти Т. Шевченка [11; 12], В. Забіли, М. Маркевича та ін. (Я. де Бальмена, Є. Гребінки).

На момент знайомства Т. Шевченка із «мочемордами», товариство вже існувало, тобто утворилося орієнтовно на початку 1840-х рр. Ядром товариства були українські ліберальні поміщики, що мали маєтки головно на Пирятинщині, а також Чернігівщині й Київщині,

зокрема брати Закревські, історик, етнограф, поет і музикант М. Маркевич, художник і письменник, адресат поеми Т. Шевченка «Кавказ» граф Я. де Бальмен і його брат Сергій, а також поміщик І. Корбе, поет В. Забіла та ін. Як видно, значна частина цього ядра була людьми творчими та меценатами. Вони залучили до зібрань товариства поетів Є. Гребінку, О. Афанасьєва-Чужбинського. В гостях у них бували автор відомого словника В. Даль, композитор М. Глинка.

Привертає увагу пародійна основа товариства, яка обігравала чини й ранги у жартівливому стилі. Назва товариства походила від словосполучення «мочити морди», що означало – пити алкогольні напої, на противагу до «сухомордія» або «сухоруля» – не пити [3, 351]. Діяльність товариства полягала у зустрічах і пиятиках, забарвлених своєрідною обрядовістю. Також під час мочемордівських «возліяній» створювалися художні (літературні, мистецькі, музичні) твори, в тому числі й пародійні. Отже, Т. Шевченко одразу потрапляв у артистичне середовище.

Його знайомство із «мочемордами» сталося 29 червня 1843 р. на балу в поміщиці пирятинського повіту Т. Волховської в с. Мосівці (тепер Драбівського району, Черкаської області). Шевченко виконав акварельний малюнок цього балу, який до нашого часу не дійшов. Там він познайомився із О. Афанасьевим-Чужбинським, Я. де Бальменом, С. Закревською, Г. Закревською, а також з іншими учасниками, за характеристикою П. Жура, гуртка молодих вільnodумців, що називали себе «мочемордами», та з колишнім декабристом А. Капністом [8, 93].

Головним виявом «мочемордія» було розгульне товариське життя з пиятиками. Однак традиційні для тогочасного дворянства зустрічі, зокрема бали у маєтках, окрім звичних атрибутивів, були із власною «пияцькою» атрибутикою, обрядами, традиціями. «Мочемордія», як правило, відокремлювалася від загальної забави і провадили свої жартівливі обряди. Вони, відповідно до заслуг, носили титули «мочемордия, високомочемордия, п'янейшества и високоп'янейшества». За ревність у них існували відзнаки: сивалдай у петлицю, келих на шию і великий штоф через плече. Визначалися й спеціальні дні для святкування на честь Бахуса: «В известные дни или просто при съездах они совершали празднества в честь Бахуса, и вот как ссыывались мочеморды на эти празднества, бас гудел: «Ром! пунш! ром! пунш!», тенора подхватывали «Полпиво! полпиво!! глинтвейн!», а диксанты выкрикивали: «Бела, красна, сладка водка!» Великий магістр произносил приличную речь, и мочеморды предавались своим возлияниям. Все горячие напитки считались достойными, но существовало одно условие, вследствие которого истый мочеморд для поддержания чести общества не должен был употреблять простой водки, а непременно настойку, если не действительную, то хоть прикрыту этим названием. Так, напр., в случае сильного недостатка мочеморда пил гривенниковку, т. е. простую водку, в которую, за неимением под рукой никакой специи, вбрасывался гривенник. Старейшиной тогда был В. А. З[акревский]ий, носивший титул високоп'янейшества и получивший большой штоф через плечо. Умный и благородный человек, гусар в отставке З-ий целый день бывал душою общества, и все, кто слушал его рассказы о похождениях мочеморд в обоих полуширях, хватались за бока от смеха, и в те минуты от него нельзя было оторваться. С крестьянами он обходился необыкновенно кротко и иначе не отзывался к ним, как с какою-нибудь шуткою» [3, 350–351].

Чи не головним місцем зустрічей «Товариства мочемордія» був родовий маєток Закревських

с. Березова Рудка (нині Пирятинського району, Полтавської обл.). Протягом 1843 – 1846 рр. Шевченко п'ять разів відвідав цей маєток. У грудні 1843 р. він виконав живописні портрети Платона та його дружини Ганни Закревських, а також графічний портрет його молодшого брата Платона, «всеп'янийшества» В. Закревського у манері шаржу. На малюнку олівцем, справа внизу нанесені дата і підпис автора: «1843. Декабря въ ночи // Т. Шев[енко]» [11, 86]. Вважаємо, що зображення В. Закревського із перебільшеним «гузом» на цьому портреті, мало уподобнити його до античного бога вина і веселоців Бахуса (Вакха), на славу якого «мочемордія» й чинили свої «возліянія». Протягом 1843 – 1844 рр. Т. Шевченко виконав 8 портретів учасників «Товариства мочемордія» [8, 93].

У листі до В. Закревського Т. Шевченко писав з Яготина 10 листопада 1843 р.: «Чого б ми оце з тобою не створили, та ба, у мене така суха морда, що аж сумно. (...) Намочи, серце, морду, та намочи не так чортзнаяк, а так як треба. Та пом'яни во псалмі Бахусові щирого жерця спиртуозностей Т. Шевченка. (...) Прощай, голубчику, нехай тобі Бахус помага тричі по тричі морду намочить. Амінь» [9, 23 – 24, 317]. Тут бачимо ознаки певного мовного коду – арго, за яким ідентифікували один одного представники «товариства». Фактично у другій половині 1843 – 1844 рр. Шевченко пристав до «Товариства мочемордія», брав участь у його обрядах і особливо зблизився із В. Закревським: «Тарас Григорович розповів мені, що зблизився з Віктором Олексійовичем, який не склав ще з себе звання старшини товариства мочемордів і подвізався в ньому з успіхом на славу Бахуса. При цьому він розповів мені чимало анекdotів» [2, 92 – 93].

У той час з'явилися вияви своєрідної «мочемордівської» гумористичної творчості, в тому числі й колективної. В ній співворцями бачимо М. Маркевича, В. Забілу, Я. де Бальмена, Т. Шевченка. Це може свідчити й про існування певних взаємовпливів у їх творчості. Так, колективний лист групи «мочеморд» від 22 січня 1844 р. до М. Маркевича пародіював стиль гетьманського універсалу. У листі Маркевича пойменовано «генеральним обозним», Я. де Бальмена – «військовий іесаул Яків Дибайлло», а німецьке походження і звання генерал-майора І. Корбе у листі обіграно як «полковник компанійський – Корба». Сам В. Закревський у листі іменувався «Генеральний старшина Віктор Мочеморденко». Лист пропонував Маркевичу негайно прибути в «Безбухівку» (Вейсбахівку, тепер с. Білорічиця Прилуцького району Чернігівської області) [9, 221, 523]. Маркевич того ж дня віршем відповів на цей лист, звертаючись саме до «гетьмана» Тараса: «Не дуже гетьмануй, // А більше кабануй, // Мій навіжений чоловіче (...) // Горіочки лигай, // Да салом зайдай, // Да як нап'ешся – спать ложися» [10, 17].

У такому ж стилі було написано й віршоване «посланіє» поета В. Забіли до Т. Шевченка, коли той у лютому 1844 р., повертаючись до Петербурга, пойхав, не дочекавшись В. Забіли в Борзні: «Бодай тобі за свою штуку // Послали відьми отцю муку, // Послухай, зараз іскажу: // Борщу, вареників, ковбас, літівки, // Сеньгі, чахоні і скумбрійки, // З півгоду щоб не коштував. // Щоб цілий день не пив горілки, // Не довелось щоб і наливки // Хоч раз один ковтнуть насміх (...) // Отії щі щоб івтирус'кі! // Отії совуси хрещозъскі!!! // Що тільки в житвоті бурчать. // Лютую я на тебе дуже, // Тобі ж дак, може, і байдуже, // Мене ж за серце зачепив!!!» [10, 17 – 18].

Шевченко став й співворцем своєрідної міфології товариства, про що свідчать два кумедно-драматичні епізоди за його участю. Перший – історія, коли, роз'їж-

джаючись від родичів, Марія, Софія і Віктор Закревські, разом з Т. Шевченком та О. Афанасьевим-Чужбинським потрапили в хуртовину і Тарас у складній ситуації розважав дам піснею та навіть зімпровізував вірш «Хурто-вина» [2, 93 – 95]. Другий епізод ілюструє як «мочеморди» допомогли у скрутному становищі своїй знайомій, небагатій вдові-дворянці О. Шостці. Щоб покрити розтрату «Шосточки», на її користь було влаштовано лотерею, для чого розігрувався її портрет роботи Т. Шевченка. Ідея портрета належала самому «всеп'яній-шеству» В. Закревському, оскільки та мала характерну смішну зовнішність [14, 83].

Деякі друзі Т. Шевченка не поділяли його «мочемордія» або цього оточення. Так, В. Репніна не сприймала спосіб життя «мочемордів», про що вона писала Т. Шевченку з докорами у серпні 1844 р.: «Ваше несчастье, что Вы связались с этими пустыми, полуобтесанными людьми. (...) Нельзя ли понять изречение: «вино веселит сердце человеческое» в духовном смысле?» [10, 26]. У листі від 2 травня 1846 р. до М. Костомарова П. Куліш непокоївся з приводу відносин Т. Шевченка з «мочемордами»: «Уведомите меня ради Бога о Шевченке. Неужели он в самом деле навеки умочил морду?» [8, 143]. Остання, мабуть, згадка у епістолярії про принадлежність Т. Шевченка до «мочеморд» міститься у листі студента Петербурзького університету П. Сердюкова від 22 лютого 1847 р. все тому ж П. Кулішу: «Шевченко – его милость у Вас венця держав и так то, мабудь винця дмухнув... На те ж то він Мочеморда!» [8, 160].

Та все-таки «Товариство мочемордія» благотворно вплинуло на формування Т. Шевченка. За оцінкою М. Драгоманова, «Шевченко наслухався вільних, сміливих, європейських думок од таких людей далеко більш, ніж од своїх університетських київських приятелів...» [3, 352 – 353].

У творчості Т. Шевченка є відгомони і сuto «мочемордівських» тем. До них належить класичний вірш, який поет написав вуглем на стіні в шинку уже 1847 р.: «Вип’еш першу – стрепенешся, // Вип’еш другу – скаменешся, // Вип’еш третю – в очах сяє, // Думка думку поганяє» [12, 408, 762]. Цей чотиривірш наштовхує на здогад, що алкоголь був потрібен Т. Шевченку для творчості. Завдяки «мочемордію» поет досягав змінених станів свідомості і вгамовував біль свого вразливого сприйняття дійсності [1, 16]. Згадки про «мочемордів» містить і вірш «Г. З.» («Немає гірше, як в неволі»), присвячений дружині «мочеморді» П. Закревського Ганні, в яку був закоханий Т. Шевченко: «Чи збираються ще й досі // Веселі гости // Погуляти у старої, // Погуляти просто, // По-давньому, по-старому, // Од світу до світу?» [13, 98 – 99, 608 – 610].

Вважаємо, застосований у статті підхід не вичерпаним. Розгляд теми може бути продовжений, зокрема за рахунок дослідження життя інших «мочеморд». Плідним має бути просопографічний аналіз членів «Товариства мочемордія», їх своєрідний груповий портрет. Нові результати може дати й порівняльно-типологічне (компаративістське) дослідження творчості представників цього товариства.

1. Кониський О.Я. Тарас Шевченко-Грушевський: Хроніка його життя. – К., 1991.
2. Афанасьев-Чужбинський О.С. Спомини про Т.Г. Шевченка // Спогади про Тараса Шевченка / Упор. В.С. Бородін, М.М. Павлюк. – К., 1982.
3. Драгоманов М.П. Шевченко, українофіли й соціалізм // Вибране («...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні»). – К., 1991.
4. Новицький М. М. «Мочеморди» перед судом сучасників і досліду // Життя і революція. – 1930. – Кн. III.

5. Шурант В. Гост за українську республіку (до характеристики «общества мочемордия») // З життя і творчості Тараса Шевченка. – Львів, 1914.
6. Козаченко А. До історії ліберального руху 40-х рр. на Україні. «Діло поміщиців Закревських» // За сто років: Матеріали з громадського і літературного життя України XIX і початку ХХ ст. / За ред. акад. М. Грушевського. – Кн. 2 – К., 1928.
7. Окаринський В. «Товариство мочемордія» як контркультурне утворення і чинник українського національного відродження (1840-ві рр.) // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2009. – Вип. 2.
8. Жур П.В. Труды и дни Кобзаря. – Любери, 1996.
9. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: У 12 т. – К., 2001. – Т. 6: Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю.
10. Листи до Тараса Шевченка. – К., 1993.
11. Шевченко Т. Повне зібрання творів: у 10 т. – К., 1961. – Т. 7: Живопис, графіка 1830–1847. – Кн. 1.
12. Шевченко Т. Зібрання творів: У 6 т. – К., 2003. – Т. 1: Поезія 1837–1847.
13. Шевченко Т. Зібрання творів: У 6 т. – Т. 2.
14. Стороженко. Епізод із життя Т. Г. Шевченка // Спогади про Тараса Шевченка...

Ю. Д. Марчинішин, В. К. Мотуз

ГРОМАДСЬКИЙ ВІМІР НАУКОВОГО СВІТОГЛЯДУ СЕРГІЯ ПОДОЛИНСЬКОГО

Однією із важливих сторін життя Сергія Андрійовича Подолинського була його громадська діяльність. Причому він не відносився до конкретної суспільно-політичної течії та завжди залишав за собою свободу вибору організацій, які б найповніше задовольняли його громадську позицію. Водночас постать цього українського вченого-новатора, мислителя, громадсько-політичного діяча майже невідома широкому загалу, хоча праці С. Подолинського цінувалися вже сучасниками, зокрема видатними представниками культури та науки, як України (І. Франко, М. Драгоманов, В. Вернадський, М. Грушевський), так і світу (І. Пригожин, І. Стенгерс, Л. Ларуш, Г. Одум та ін.).

У радянський час його доробок аналізували такі історики, як Л. Корнійчук, І. Мешко [1], С. Злупко [2], Л. Пащук [3] та ін. Сьогодні наукову спадщину С. Подолинського продовжують досліджувати Р. Сербин [4], В. Чесноков [5] та ін. Однак і надалі залишається актуальним всебічне осмислення цієї видатної постаті, адже історики й досі не презентували повної біографії та не осягнули всю наукову спадщину Сергія Андрійовича.

У 1867 р. С. Подолинський вступив до Київського університету, який був не лише освітнім центром, а й осередком суспільно-політичного життя. Сам він пізніше писав: «Ніде, принаймні в Росії, не цікавляється так політикою, як в університетах» [2, 92]. При цьому, Сергій Андрійович завжди вдало поєднував навчання й громадську діяльність. Значний вплив на формування світогляду юного студента мав М. Зібер – видатний економіст і соціолог зі швейцарсько-українського роду, член Київської Громади, що гуртувала передове українство, професор політичної економії в Київському університеті. Саме він познайомив Подолинського з керівником Київської громади – М. Драгомановим [6, 237].

У грудні 1871 р. С. Подолинський разом із М. Зібера та М. Драгомановим очолили редакцію газети «Київський телеграф» – друкований орган Громади. Як зазначає М. Пшеничний, «смілим вторгненням у життя, демократичним підходом до наболілих місцевих тем» вони здобули велику популярність по всій Україні, а у книгарнях Києва навіть почали продаватися їх фото-картки [7, 201]. Проте, така популярність стала скоріше